

16. Свириденко Ю. П., Пашин В. П. Коммунистическая номенклатура: истоки, сущность, содержание. – М., 1995.
17. Сироткин В. Г. Номенклатура: Заметки историка // Вестник АН СССР. – 1990. – № 6.
18. Кульчицкий С. В. УСРР в добу “воєнного комунізму”. – К., 1994.
19. Кульчицкий С. В. Партийно-радянський апарат у системі влади // Український історичний журнал. – 1994. – № 6.
20. Кульчицкий С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. – К., 1995.
21. Черная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии. – М., 1999.
22. Хлевнюк О. В. Политбюро: механизмы политической власти в 1930-е годы. – М., 1996.
23. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К., 2003. – Т. 3.
24. Осокина Е. А. За фасадом “сталинского изобилия”: распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. – М., 1999.

Summary

In the article author's reflection related to the usage of the terminology “nomenclature”, “elite”, “new class” concerning the leading highest ranks on the soviet society was stated too.

О. Ю. Жиряков

ГІПОТЕЗА “ОРГАНІЧНОСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВІЙН В ІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ” ІМПЕРСЬКОГО НАПРЯМКУ

У відповідності з логікою наукового пізнання: через залучення нових джерел, використання нових методів і розробку нових гіпотез, протікає сучасний етап досліджень Другої світової війни.

На нинішньому етапі дослідниками різних напрямків активно розробляється й уводиться в науковий оборот значна кількість нових гіпотез, присвячених проблемам Другої світової війни. Для перевірки своєї істинності вони мають потребу в обговоренні широким колом істориків у ході наукової дискусії. Тому вивчення провідної гіпотези причин глобальних війн у “імперському” напрямку та викладення її основних положень є актуальним.

Метою даної статті є вивчення гіпотези “органічності глобальних війн в індустріальному суспільстві”.

Для досягнення поставленої мети ставляться наступні задачі: розглянути історію створення, виявити генетичний зв'язок гіпотези “органічності” з попередніми науковими гіпотезами, установити й розкрити її ключові поняття, та висновки, що витікають з неї.

На даний час підсумком розробки проблеми причин глобальних війн у “імперському” напрямку пострадянської історіографії є гіпотеза “органічності глобальних війн в індустріальному суспільстві”. Автором даної гіпотези виступив С.Б. Переслегін, що виклав її у своїй роботі 2006 р. “Друга Світова: війна між Реальностями”.

С.Б. Переслегін пише: “Століття тоталітарних війн” – це розквіт індустріальної фази розвитку і початок її загибелі. Індустріальне виробництво завжди кредитно: гроші на будівництво заводу витрачаються раніше, ніж цей завод дасть і, тим більше, продасть продукцію. Тому індустріальна економіка не знає “застійних” рівноважних рішень – вона або розширюється, або зіштовхується з катастрофічною кризою неплатежів. От чому індустріальні держави безупинно борються – спочатку за ринки збуту, потім (бажаючи скоротити виробничі витрати) – за джерела сировини.

Епоха тоталітарних війн стала вирішенням нестерпного протиріччя між обмеженістю земної поверхні і постійним розширенням світової економіки. Кожна з війн дозволяла “на законних підставах” поглинути і знищити величезний об'єм індустріальної продукції... Тотальні війни відігравали роль високотехнологічного дезінтегратора промисловості. Ці війни значною мірою сприяли прогресу... Значно підвищивши зв'язаність світу, вони поставили під сумнів таку форму організації суспільства, як національна держава” [1, с. 8–9].

Представляється необхідним хронологічно уточнити поняття “століття тоталітарних війн”. Вивчення проблеми хронології глобальних війн у “імперському” напрямку викладено в роботах наступних дослідників: С.Б. Переслегін “Світова війна і криза європейського воєнного мистецтва” (1999); А.П. Паршев “Чому Америка наступає” (2002); О.Б. Широкоград “Флот, що знищив Хрущов” (2004); В.А. Кучеренко (М. Калашніков) і С.В. Кугушев “Третій проект. Занурення” (2006). При комплексному розгляді розробок даних дослідників, стають зрозумілі хронологічні рамки “століття

тоталітарних війн”. Це період від формування індустріального суспільства до початку періоду “Великих нафтових війн”, тобто з 70–90-х рр. XIX ст. по 90-ті роки XX ст.

Вивчення проблеми причин глобальних війн почалося в роботах авторів “імперського” напрямку із 1999 р. Виділяються наступні етапи розробки даної проблеми.

Перший етап охоплює період з 1999 по 2003 роки. На даному етапі в роботах С.Б. Переслегіна, А.П. Паршева і С.Т. Брезкуна (С. Кремльова) були розроблені три лема (використання даного терміна в історичних дослідженнях запропоновано А.В. Ісаєвим у 2006 р.). Вони формулюються в такий спосіб:

Лема перша: існування індустріального суспільства неможливе без експансії. Експансія неможлива без війни. Необхідною умовою експансії є “транспортна революція”.

Лема друга: відсутність імперіалістичної війни викликає війну громадянську.

Лема третя. Тільки найбільші індустріальні держави є структурними елементами глобальних війн.

Другий етап охоплює період із 2004 по 2006 роки, коли на підставі даних лем і теорії міжімперіалістичних протиріч С.Б. Переслегіним була розроблена гіпотеза “органічності глобальних війн для індустріального суспільства”. Дана теорія формулюється в такий спосіб – глобальні війни є вирішенням протиріччя між обмеженістю земної поверхні і постійним поширенням світової індустріальної економіки, і, отже, є органічною частиною індустріального суспільства.

Першу та другу лему гіпотези “органічності глобальних війн для індустріального суспільства” виклав у 2003 р. С.Т. Брезкун (С. Кремльов) у своїй роботі “Росія і Німеччина: стравити! Від Версаля Вільгельма до Версаля Вільсона. Новий погляд на стару війну”. Спочатку С.Т. Брезкун цитує С. Родса, одного з авторів гіпотези імперіалізму: “Ми повинні заволодіти новими землями для приміщення надлишку населення, для придбання нових областей збуту товарів, вироблених на фабриках і в рудниках. Імперія є питання шлунка. Якщо ви не хочете громадянської війни, ви повинні стати імперіалістами” [2, с. 24]. Далі дослідник продовжує думку С. Родса: “Родс, звичайно, не договорював, що якщо ви хочете бути імперіалістами, то ви обов’язково повинні хотіти і війни – імперіалістичної, зовнішньої. По-перше, вона швидко і навечно поміщає частину надлишку населення в “нові землі” і забезпечує швидкий обіг сталі, міді, бавовни і солдатських пайків... По-друге, без такої війни не обійтися просто тому, що ...тиск мас починала відчувати правляча еліта всіх розвинених країн” [2, с. 25].

У цій же роботі С.Т. Брезкун (С. Кремльов) указав на необхідну умову експансії індустріальних держав, “транспортну революцію” XIX ст.. Поняття “транспортної революції” було сформульовано С.Б. Переслегіним у 1999 р. в статті “Структура і хронологія воєнних конфліктів минулих епох”: “Зміни які відбулися за XIX ст. можуть бути названі транспортною революцією: безперервне удосконалювання механічних двигунів призвело до створення мереж залізниць, зв’язаних у єдину систему регулярним транспортним флотом. Різке збільшення географічної зв’язаності привело до повного панування в економіці товарного фабричного виробництва. У визначеному смислі можна говорити про початок великого перевороту в економіці, порівняного за своїми масштабами з “неолітичною революцією”, коли людство перейшло від привласнюючої до виробляючої економіки. Уперше після приручення коня й відкриття вітрильного судна значно зросли характерні швидкості переміщення людей, товарів, інформації” [3, с. 459].

Третю лему – тільки найбільші індустріальні держави є структурними елементами глобальних війн – сформулював у 2002 р. А.П. Паршев у роботі “Чому Америка наступає”. Дослідник указує: “Що може послужити причиною дійсно великої війни? Виходить – тільки конфлікт інтересів усередині тісного кола розвинених країн – там є суперники порівняного калібру” [4, с. 279]. Отже, тільки найбільші індустріальні держави, чи ж великі держави, є суб’єктами глобальних війн, всі інші держави виступають лише як об’єкти. Таким чином, відоме поняття імперіалістична війна стає більш складною дефініцією, що включає в себе два різних поняття: колоніальну війну (війну імперії з національною державою) і глобальну війну (війну між імперіями). Загальним для цих типів війн є мета – поширення торгового простору імперії.

Фундаментальним поняттям для гіпотези “органічності глобальних війн для індустріального суспільства” є поняття “простір, вільний від індустріальних відносин”. Треба відзначити, що і для іншої гіпотези, активно застосовуваної у “імперському” напрямку – гіпотези “Pax America”, дане поняття також є фундаментальним.

Поняття “простір, вільний від індустріальних відносин” уперше чітко сформульоване С.Б. Переслегіним у праці, виданій 2006 р., “Друга Світова: війна між Реальностями”. Однак неявно воно використовувалося в “імперському” напрямку і раніше.

С.Б. Переслегін прямо вказує на більш високий рівень даного поняття, ніж у традиційних понять теорії імперіалізму “ринок збуту” і “джерела сировини”: “Якщо світ поділений, першочерговим завданням є зовсім не його новий переділ, хоча в рамках National State проблема контролю над ринками стоїть досить гостро. Важливіше, однак, інше: пошук вільного від індустріальних відносин економічного простору. Такий простір необхідний світовій економіці для того, щоб зробити черговий крок розвитку” [1, с. 8]. Однак розшифровувати поняття “простір, вільний від індустріальних відносин” С.Б. Переслегін не збирається.

Як справедливо відзначає С.Г. Кара-Мурза, дослідники “імперського” напрямку “на багато питань не мають відповіді, та й самі питання ще не вдається сформулювати. До деяких навіть страшно підступитися. Ми тільки приступаємо до побудови нової картини світу, що підніме нас на новий рівень розуміння” [5, с. 207].

Ця проблема відноситься саме до даної галузі знання – побудови нової картини світу. Поняття “простір, вільний від індустріальних відносин” виступає в текстах дослідників “імперського” напрямку як “логічна примара”, без нього їхні ментальні конструкції виступають алогічно, використання для доказу того чи іншого теоретичного положення конкретного фактографічного матеріалу стає незрозумілим.

Лише вивчення всієї сукупності текстів дослідників “імперського” напрямку, з урахуванням контексту і послідовності робіт, дозволяє реконструювати те світорозуміння, у якому ключовим поняттям є “простір, вільний від індустріальних відносин”.

Уявляється адекватною наступна модель світорозуміння дослідників “імперського” напрямку.

З переходом у XIX столітті макроцивілізації до епохи індустріального суспільства всі держави розділилися на дві групи – індустріальні і доіндустріальні.

З індустріальних держав у доіндустріальні поставляються товари народного споживання, із доіндустріальних в індустріальні сировина, продовольчі і частково трудові ресурси. Даний товарообмін не є еквівалентним, вартість товарів індустріальних держав завжди завищена, а вартість ресурсів, крім нафти, завжди занижена. Це дозволяє індустріальним державам одержувати частину ресурсів безкоштовно. Ці “ножиці вартості” обумовлюють постійно зростаючий розрив у рівні життя між індустріальними і доіндустріальними державами на користь перших. Як указує С.Г. Кара-Мурза, “метрополія” через нееквівалентний обмін різного роду витягає з “периферії” величезний об’єм ресурсів. У результаті вона безупинно багатіє, а периферія “чахне”. Це факт, і його треба прийняти як такий, а в причини такого становища тут можна не вдаватися [5, с. 149].

Усередині індустріальних держав існує постійне протиріччя між соціальними стратами з приводу їхньої частки додаткової вартості. Зняти дане протиріччя, що погрожує соціальною катастрофою, аж до знищення соціуму, може тільки зростаючий притік зовнішніх ресурсів з доіндустріальних країн. Тому індустріальні країни змушені, для зростання зовнішньої ресурсної бази, розширювати ринки збуту товарів і шукати джерела сировини з найменшою собівартістю. Це поширення зовнішньої ресурсної бази неминує приводить індустріальні держави до конфліктів між собою за ринки збуту і джерела сировини. Держави, що програли у цій боротьбі, приречені на внутрішню соціальну катастрофу. Теза С. Родса “Імперія є питання шлунка. Якщо ви не хочете громадянської війни, ви повинні стати імперіалістами” [2, с. 24–25] постійно присутня у працях дослідників “імперського” напрямку.

Ця частина гіпотези “органічності глобальних війн для індустріального суспільства”, власне, цілком відповідає теорії імперіалізму, створеної на початку XX ст. А. Мехеном, С. Родсом, В.І. Леніном, і спирається на їхні праці.

Однак система світової економіки, на погляд дослідників “імперського” напрямку, є більш складною. Промисловість індустріальних країн складається з двох груп – виробництво засобів виробництва і виробництво споживчих товарів. Обсяг постачань промислових товарів у доіндустріальні держави обумовлюється двома факторами: по-перше, наявністю ресурсів, які вони в стані надати індустріальним державам на обмін; по-друге, культурою споживання.

Для постачань споживчих товарів, по суті, єдиним обмежуючим фактором є ресурсна база доіндустріальної держави, тому що культуру споживання можна змінювати в заданому напрямку. Природно, при зміні культури споживання неминує конфлікт із традиційними культурними цінностями доіндустріального суспільства, що обумовлює появу такого соціального явища, як фундаменталізм. Отже, після того як створений максимально можливий товарообмін “споживчі товари↔сировина”, з урахуванням зміни культури споживання, подальше зростання промисловості групи “Б” можливе лише за рахунок залучення в сферу впливу нової доіндустріальної держави. В умовах, коли не залучених у товарообіг доіндустріальних держав немає, таке поширення можливе лише за рахунок захоплення чужого торгового простору. Відмовитися від експансії індустріальні держави не можуть, над ними постійно висить “дамоклів меч” внутрішнього соціального конфлікту.

Імперія, в розумінні авторів “імперського” напрямку, – це насамперед “торговельний охоронюваний простір” [3, с. 418]. Отже, у рамках своєї імперії ніякої конкуренції бути не може. Можливо побудувати “залізну завісу” для чужих товарів, створивши військове прикриття між усіма митними пунктами, і просто не допускати їх у свій торговий простір. Можливо захистити свій торговий простір за допомогою протекціоністських тарифів. Тут питання про собівартість сировини не є значущим.

Але не усі доіндустріальні країни входять в імперії. Є доіндустріальні держави, що перебувають, так би мовити, в “колективній власності” індустріальних держав. На ринку подібних країн-“напівколоній” промислові товари індустріальних держав і знаходяться в конкурентній боротьбі один з одним. У цій ситуації “вільної торгової зони” питання про собівартість сировини має велике значення.

Ця конкурентна боротьба й обумовлює боротьбу за ефективні джерела сировини. Відмінності між індустріальними державами (від географічного положення до технологічної бази) приводять до того, що ступінь ефективності того самого джерела сировини для різних індустріальних держав різна.

Ринки збуту ніхто не збирається руйнувати, адже потрібно їхнє захоплення, а не знищення. Джерела сировини, в залежності від ступеня різниці їхньої ефективності для різних імперій, іноді вигідно не захопити, а зруйнувати, чи максимально утруднити доступ до них конкурентам.

Продаж засобів виробництва в доіндустріальні держави неможлива, вони тут не потрібні. Торгувати засобами виробництва можна тільки в індустріальних чи аграрно-індустріальних державах.

Власне, індустріальні держави теж не однакові за рівнем розвитку, одні знаходяться на більш високому технологічному рівні, ніж інші. Отже товарообмін між ними може бути в прямій формі (засоби виробництва↔споживчі товари), а може мати форму своєрідного васалітету (високотехнологічна індустріальна держава↔низькотехнологічна індустріальна держава↔доіндустріальна держава). При цьому частина ресурсів доіндустріальної держави надходить високотехнологічній індустріальній державі. Також діють “ножиці вартості”, вартість засобів виробництва завищується, споживчих товарів занижується. Низькотехнологічні індустріальні держави, так само як і доіндустріальні, можуть входити в чийсь торговий простір, а можуть знаходитися у “вільній торговій зоні” декількох високотехнологічних індустріальних держав.

Усередині свого торгового простору імперії використовують власну валюту. Однак нерівномірність розміщення сировинних ресурсів і агрокліматичних зон між торговими просторами і наявність “зон вільної торгівлі” обумовлюють торгові контакти між імперіями. Ці торгові контакти й зумовлюють існування світової валюти і світового транспорту. Світовим транспортом є морський транспорт. “Морські комунікації – це міжнародні комунікації. Таким чином, морська торгівля – основа світової економіки” [6, с. 577]. Отже, до протиріч імперій додається боротьба за контроль над тим чи іншим транспортним коридором.

Емісія світової валюти надає індустріальній державі значні переваги. Як указує Ю.І. Мухін: “І той, чийми грошима торгують, має величезну перевагу. По-перше, він їх друкує для забезпечення торгівлі і на 3 центи витрат на знов надруковану купюру одержує на 100 доларів реальних товарів. По-друге, його банки кредитують торгівлю тих зон, у яких торгують на цю валюту. По-третє, його фірми завжди із оборотними коштами для закупівель” [7, с. 290]. Таким чином, та держава, чия валюта є світовою валютою, знаходиться на вершині торгового ланцюга. Ця держава поставляє на обмін мінімум своїх ресурсів, але одержує максимум чужих. І зайняти це місце прагнуть всі індустріальні держави, але можливо це лише для найбільш розвинених із них.

Різні соціальні страти істеблішменту імперій по-різному сприймають ступінь конфліктності з іншими імперіями, що обумовлює різні підходи до зовнішньої політики. Це зумовлено їхнім зв'язком з різними групами промисловості чи фінансовою сферою. Таким чином, усередині кожної імперії йде постійна боротьба за контроль над зовнішньою політикою.

Основу існування індустріального суспільства становить виробництво засобів виробництва, тому криза в цій сфері перетворюється в кризу всього індустріального суспільства, загрожуючи його знищенням.

Виробництво засобів виробництва має найбільш вузький ринок збуту, тому що обмежується власним ринком і ринком низькотехнологічних індустріальних держав. Інтенсифікація даного ринку, тобто створення нових технологій, вимагає не тільки значних інвестицій у сферу освіти і науки, але і багато часу.

Отже, уникнути кризи надвиробництва можливо:

або за рахунок індустріалізації нових територій, вільних від індустріальних відносин, тобто сприяти переходу якого-небудь аграрного суспільства до індустріального, і тим самим створити на певний час новий ринок для своєї промисловості;

або за рахунок створення нового ринку усередині країни, тобто створити могутню воєнну промисловість, якій буде потрібна значна кількість продукції промисловості групи “А”. Природно, потім потрібно створити ринок і для продукції воєнної промисловості, тобто необхідна та чи інша війна.

Сукупність цих двох варіантів поширення ринку важкої промисловості й одержало назву “простору, вільного від індустріальних відносин”.

Використання першого варіанта, тобто індустріалізації нових територій, обмежено. На сьогодні може не бути аграрних суспільств, здатних до переходу до індустріального суспільства, або ці території зайняті іншою індустріальною державою. Ніяких обмежень до використання другого варіанту немає.

Чітко видно генетичний зв'язок гіпотези “органічності глобальних війн для індустріального суспільства” із широко відомою теорією імперіалізму. Теорія імперіалізму досить добре описувала структуру міждержавних відносин епохи імперіалізму і менш задовільно – саму систему міжнародних відносин, але причини виникнення глобальних війн як соціального явища вона описати не могла. Тому дослідники були змушені шукати причини виникнення глобальних війн в особливостях внутрішнього

розвитку конкретних країн. Природно, спроби зрозуміти соціальне явище більш високого порядку за допомогою категоріального апарату, пристосованого для вивчення соціальних організмів більш низького порядку, зіштовхувалися зі значними труднощами. Гіпотеза “органічності глобальних війн для індустріального суспільства” дозволила зняти ці протиріччя. Вона не заперечує теорію імперіалізму, а розширює її за рахунок ускладнення як структури макроцивілізації, так і понятійного апарату. При розробці цієї гіпотези була запропонована тричленна структура макроцивілізації (високотехнологічна індустріальна держава → низькотехнологічна індустріальна держава → доіндустріальна держава) замість двохчленної структури теорії імперіалізму (метрополія → колонія), уведено нові поняття “простір, вільний від індустріальних відносин”, “торговий ланцюг”. Але теоретичні розробки теорії імперіалізму продовжують використовуватися. Таким чином, гіпотеза “органічності глобальних війн для індустріального суспільства” є розвитком теорії імперіалізму (боротьби імперій за торговий простір) на новому етапі наукового пізнання.

Гіпотеза “органічності глобальних війн для індустріального суспільства” стверджує, що основною причиною глобальних війн і їхньої неминучості в епоху індустріального суспільства є вирішення протиріччя між обмеженістю земної поверхні і постійним поширенням світової економіки. Таким чином, глобальні війни є в даній гіпотезі невід’ємною й органічною частиною індустріального суспільства, що сприяє його прогресу.

З цієї теорії випливають наступні наслідки:

- по-перше, знімається питання про морально-політичну відповідальність за розв’язання Світових війн. Глобальна війна – це необхідний, об’єктивний етап розвитку індустріального суспільства, ніяким чином не залежний від волі конкретних політичних діячів;

- по-друге, знімається питання про конкретну державу-винуватця, що розв’язала ту чи іншу Світову війну. У її початку винуваті всі індустріальні імперії, суб’єкти війни і ніхто конкретно;

- по-третє, при розгляді причин війни досить розглянути протиріччя між головними індустріальними імперіями. Усі інші держави беруть участь у війні під тиском великих держав, тому пошуки причин участі тієї чи іншої національної держави в глобальній війні безглузді. Розглядати треба хто і чому з індустріальних імперій збирався використовувати ресурсну базу такої держави (маються на увазі сировинні, людські і географічні ресурси) у глобальній війні.

Ці наслідки гіпотези “органічності глобальних війн для індустріального суспільства” добре усвідомлюються її автором С.Б. Переслегіним. Він пише: “У сучасній картині світу Другій світовій війні приділяється роль “наочного уроку”, що розповідає про неминучість поразки нелюдської фашистської Німеччини, що дерзнула підняти руку на “вільні народи”. Такий Д. Р. Толкієн у голлівудсько-новозеландській проекції” [1, с. 10]. “Цю картинку можна розфарбовувати в різні кольори”. Не потрібно тільки шукати в тоталітарних війнах ХХ сторіччя боротьбу добра проти зла, цивілізації проти варварства, беззбройних демократичних держав проти готових до війни безжалісних агресорів. Реальності набагато складніші... Невинних не було в тій війні” [1, с. 10–11].

На сьогодні час гіпотеза “органічності глобальних війн” є найбільш значною теоретичною розробкою “імперського” напрямку у вивченні проблеми причин Світових війн.

Джерела та література

1. Переслегин С.Б. Вторая Мировая: война между Реальностями. – М., 2006.
2. Кремлев С. Россия и Германия: стравить! От Версаля Вильгельма к Версалю Вильсона. Новый взгляд на старую войну. – М., 2004.
3. Переслегин С. Структура и хронология военных конфликтов минувших эпох // Лиддел-Гарт Б. Стратегия непрямых действий. – М., 1999.
4. Паршев А.П. Почему Америка наступает. – М., 2002.
5. Кара-Мурза С.Г. Потерянный разум. – М., 2005.
6. Исмаилов Р. Флот и стратегия непрямых действий // Лиддел-Гарт Б. Стратегия непрямых действий. – М., 1999.
7. Мухин Ю.И. Крестовый поход на Восток. «Жертвы» Второй Мировой. – М., 2004.

Summary

In the article the history of the creation of the hypothesis “global wars’ organy in the imperial industrial community” is regarded. Its genetic connection with the previous scientific hypothesis is found out, the key phenomena are ascertained and revealed, its consequences are determined.